

Надія Кудикіна, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики і технологій дошкільної освіти
Інституту дошкільної початкової і мистецької освіти,
м. Київ

ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ: ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті висвітлюється об'єктивно існуюча проблема лідерства у професійній освіті; наголошується на необхідності теоретичного забезпечення процесу визначення лідера студентської навчальної групи та впливу на процес навчання; розглядається понятійно-категоріальний апарат як пізнавальний інструментарій наукового дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: лідер, лідерство, студентська навчальна група, стиль лідерства, професійна освіта.

Постановка проблеми. Трансформація соціально-економічного простору в Україні в контексті загальноєвропейських та світових тенденцій розвитку суспільства зумовлює необхідність дослідження різноманітних проблем професійної освіти, однією з таких, нині недостатньо вивчених наукою, є соціально-психологічний феномен *лідерство*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага дослідників до проблеми лідерства передусім пов'язана з тим, що від дій лідера значною мірою залежить успішність діяльності конкретного колективу (виробничого, наукового, навчального тощо). У професійній освіті такими колективами є кафедра як основна навчально-наукова група, що здійснює навчальну, методичну, науково-дослідну роботу з однієї або пов'язаних між собою наукових спеціальностей [2, 302] і студентська група.

Формулювання цілей статті. Предметом нашого дослідження є розгляд проблеми лідерства в контексті професійної освіти студентів, об'єднаних у навчальну групу. Синонімами назви "навчальна група" є термінологічні словосполучення "навчальна група студентів" та "студентська навчальна група". Дослідження будь-якої наукової проблеми передбачає визначення пізнавального інструментарію. Такою функцією наділений понятійно-категоріальний апарат. У наукознавстві він визнаний одним із провідних пізнавальних засобів, що застосовуються в науковій праці і відіграє істотну роль в отриманні об'єктивно істинних наукових знань. За допомогою понятійно-категоріального апарату забезпечується оптимальний зв'язок засобів наукового пошуку і його результату, з'ясовується

сутність робочих дефініцій і межі їх продуктивного застосування, ефективність та відповідність понятійного апарату завданням, що мають бути розв'язані дослідженням, визначається порівняльна пізнавальна цінність понять і категорій, на які спирається науковий пошук. Метою даної публікації є визначення понятійно-категоріального апарату дослідження проблеми лідерства у професійній освіті у межах попередньо визначеного предмету наукового пошуку – проблеми лідерства в навчальній групі студентів.

Теоретичним дослідженням з'ясовано: навчальна група студентів – це сукупність дорослих людей, що виконує суспільно необхідну функцію в загальній структурі суспільства, поділу праці і діяльності. Така група об'єднується на основі спільності цінностей, інтересів і спільної справи (здобуття професійної освіти). Студентська навчальна група формується на нормативно визначений період, котрий залежить від спеціальності та освітньо-кваліфікаційного рівня здобуття професійної освіти. Вона утворює *формальну упорядковану групу* – відносно відособлене об'єднання певної кількості осіб (зазвичай до 30), які перебувають у достатньо стійкій взаємодії та протягом тривалого періоду. У навчальній групі студенти мають спільні цілі, виконують певні, зумовлені навчальним планом, навчально-пізнавальні дії професійної спрямованості, у процесі виконання колективних завдань та соціально-гуманітарної діяльності залежать один від одного, координують спільну діяльність і сприймають себе як частину єдиного колективу. Поняття студентська навчальна група є узагальнюючою сутнісною характеристикою колективних суб'єктів суспільних відносин, що

ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ: ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

утворилися в результаті історичної диференціації суспільства як єдиного цілого на окремі структурні складові.

З довідкових джерел [3; 4] відомо, що дослідження проблеми лідерства розпочалося в американській соціальній психології у 30-ті роки ХХ ст. Із загального масиву наукових напрацювань того часу виокремлюється кілька теорій лідерства. Серед них найпопулярнішими визнано: теорія лідерських ролей, теорія рис лідера, теорія лідерства як функції групи і теорія лідерства як функції ситуації. У теорії лідерських ролей американський соціальний психолог Р.-Ф. Бейлс стверджує, що лідерство – це реалізація членом групи особливої ролі. З роллю лідера пов'язують розв'язання актуальних для групи проблем, забезпечення у групі належного психологічного клімату і розв'язанням проблем людських стосунків [3; 4].

Американський соціолог Е. Богардус [3, 187] у теорії рис лідера стверджує, що лідером може стати людина, яка від природи наділена унікальними лідерськими рисами. Тому не кожен може бути лідером. Практика не підтвердила цю теорію. Наявність у людини певних рис ще не робить її лідером. Лідером у групі стає той, хто чітко розуміє поставлені завдання і бачить шляхи їх виконання, діючи при цьому на вищому рівні, ніж інші члени групи. У 50-ті роки ХХ ст. цю теорію змінила теорія лідерства як функції групи американських психологів Р. Крачфілда і Д. Креча і теорія лідерства як функції ситуації Р.-Ф. Бейлса, Т. Ньюкома. За теорією лідерства як функції групи, лідерство є результатом внутрігрупового розвитку, і вся група бере участь у цьому процесі, а лідер – це особа, яка має в групі найвищий статус і найкраще дотримується її норм. У теорії лідерства як функції ситуації стверджується, що одні і ті ж люди в різних групах можуть займати різне положення, а значить лідерство – результат складного і багатогранного впливу різних факторів і ситуацій [3, 187]. У центрі сучасної теорії лідерства – питання емоційного інтелекту (згідно з теорією емоційного інтелекту однією з ключових характеристик лідера є його емоційний потенціал – здатність управляти своїми емоціями, відчувати і розуміти почуття оточуючих), характеристики та формування лідера “цифрового віку”, лідера епохи глобалізації [1, 454].

Аналіз викладеного засвідчує, що розуміння проблеми лідерства пов'язане із змістом таких основних понять: лідер, лідерство, формальна група та ін.

Людською практикою доведено: лідерство може реалізуватися лише у конкретному

об'єднанні людей – групі. Студентська навчальна група має такі характеристики формальної упорядкованої групи:

1) наявність спільної мети у всіх членів групи. Мета може формуватись як поєднання індивідуальних цілей чи задаватися ззовні відповідно до завдань навчально-пізнавальної діяльності;

2) ототожнювання членів групи з колективом і психологічне визначення колег на основі спільних інтересів, принципів, ідеалів, подібності та взаємодоповнюваності характерів, темпераментів тощо;

3) усвідомлення учасниками належності до групи і відмінності (тимчасової) від інших людей, представників інших колективів;

4) постійна взаємодія між членами колективу (безпосередні контакти, особисті розмови, взаємодопомога). У формальній групі люди спілкуються між собою, надаючи формальній взаємодії у процесі здійснення професійної діяльності “людської форми”. Взаємодія учасників колективу дає змогу компенсувати обмеженість фізичних та інтелектуальних можливостей кожної окремої особистості, виконувати успішніше певну діяльність завдяки духу змагання, згуртованості колективу та його структурованості.

У професійній освіті навчальні групи студентів мають всі ознаки формальної упорядкованої групи. Вони створюються за рішенням керівництва навчального закладу відповідним наказом. У такий спосіб навчальні групи студентів виділяються як структурні підрозділи професійного навчального закладу, вони мають чітко визначену кількість осіб і термін існування. Основною функцією студентської групи є професійна освіта. На думку фахівців, і це підтверджено чисельним досвідом різноманітної за змістом діяльності людей, для ефективної роботи формальної групи в її складі обов'язково має бути людина, що виконує роль лідера. Він спонукає колектив до дій щодо реалізації визначеної мети.

Лідер – особа, яка здатна впливати на інших людей з метою інтеграції спільної діяльності. Серед характерних висловів про лідерів такі: “Лідером не можна стати в результаті призначення ... ви є лідером тоді і лише тоді, коли люди слідують за вами добровільно” (Дж. Коллінз); “Лідери пробуджують у людях енергію, генеруючи та підтримуючи творче напруження, заохочуючи прагнення до реалізації мрії і при цьому говорячи правду про те, що є насправді” (П. Сендж) [1, 454].

Термін лідер вживають удвох значеннях: 1) індивід,

ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ: ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

що наділений найважливішими корисними (з позицій групових інтересів) якостями, завдяки яким його певна діяльність є найефективнішою. Такий лідер є зразком, своєрідним “еталоном” наслідування; 2) особа, за якою певна спільнота визначає право прийняття рішень, важливих з позицій групового інтересу. Авторитет такого лідера ґрунтується на здатності згуртовувати, об’єднувати інших для досягнення групових цілей [4, 211].

Роль формального лідера у студентській навчальній групі традиційно передається старості групи. Навчальна діяльність студентської групи буде успішнішою, якщо реальний лідер колективу і особа, що офіційно визнана навчальним закладом як староста групи, співпадають.

Лідер – це той, хто в певній ситуації бере на себе більшу відповідальність за виконання групових задач. У вітчизняній психології, яка ґрунтується на принципі діяльнісного опосередкування, стверджується, що лідером є член групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної специфічної, достатньо значущої ситуації, щоб забезпечити організацію сумісної колективної діяльності людей для найбільш швидкого і успішного досягнення спільної мети [3, 187].

Лідер є провідним суб’єктом колективної діяльності. Він визначає дії щодо перспективних і актуальних цілей групи, передбачає результат, володіє намірами і домаганнями, котрі сприяють суб’єктивній та об’єктивній успішності діяльності. Він характеризується ініціативністю, яка обіймає як мотивацію, а крім того, уявлення про способи її реалізації. Він бере на себе відповідальність за організацію діяльності колективу у відповідності до можливостей, здібностей, об’єктивних умов та вимог до діяльності та відповідальність за її наслідки.

Щоб стати лідером, особистість свідомо або на підсвідомому рівні змінює всю свою організацію, використовує всі свої психічні можливості і здібності, як ресурси для здійснення діяльності колективу на оптимальному рівні.

Лідер – це особистість, що наділена певними знаннями, уміннями і здатна цілеспрямовано використовувати власні особистісні, психічні, пізнавальні, професійні ресурси.

Лідер структурує діяльність колективу, відповідно до власних організаційних можливостей та завдань, які потрібно розв’язати на шляху до мети.

Лідер вибудовує ієрархію сукупності завдань за критеріями часу та їх значущості. Водночас він забезпечує оптимальне і цілісне

функціонування всіх членів колективу відповідно до їх особистісних ресурсів. Здійснює психологічне забезпечення діяльності суб’єктивно та об’єктивно оптимальним чином, здобуває необхідну інформацію і будує оптимальну стратегію досягнення мети [3, 187]. Кожному лідеру притаманний свій стиль керівництва, що визначається способами досягнення спільної мети та його ставленням до членів групи. Стиль керівництва є результатом взаємодії особистих рис, потреб, мотивів, уявлень про себе, позицій, цінностей, знань, навичок. Отже, стиль лідерства залежить від індивідуальності лідера.

Індивідуальність – унікальне своєрідне поєднання психічних особливостей людини, що відрізняє її від інших людей. Проявляється в рисах характеру, темпераменті, звичках, специфіці інтересів, у якостях пізнавальних процесів (відчуттях, сприйманні, пам’яті, уяві), в здібностях, потребах, індивідуальному стилі діяльності тощо. Особистість лідера формальної групи неповторна в своїй індивідуальності [3, 154].

Лідер характеризується активністю, що має дві основні форми – ініціативу та відповідальність.

Ініціатива [від фр. initiative від лат. initialis – початок] – активна, провідна роль у будь-яких діях, заповзятість. Лідер групи характеризується *ініціативністю* – він виявляє ініціативу, уміє самостійно запроваджувати, розв’язувати, започатковувати щось [2, 259].

Іншою важливою характеристикою лідера є *відповідальність*. “Філософський енциклопедичний словник” це поняття характеризує як міру відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, діючим суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношення обов’язку і міри його виконання суб’єктом (особою, групою, класом). Відповідальність виникає на основі соціальних норм і реалізується як через певні форми контролю (громадська думка, статут, закон), так і через усвідомлення суб’єктами духовно-практичної діяльності своєї суспільної ролі [5, 87].

Оскільки лідерство у студентській навчальній групі характеризує відносини домінування і підпорядкування у формальному об’єднанні людей, науковий інтерес становить стиль лідерства.

Стиль лідерства (англ. *Leader* – ведучий, керівник) (керівництва) – система прийомів впливу лідера на членів групи, які перебувають під його керівництвом. Від стилю керівництва залежить ефективність діяльності групи, рівень усвідомленості загальних цілей кожним її членом.

Поняття “стиль лідерства”, як і поділ лідерів

ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ: ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

на авторитарних, демократичних і анархічних, запровадив у своїх працях К. Левін (згодом як варіант при описі стилю лідерства почали використовувати терміни “директивний”, “колегіальний” і “ліберальний”). Авторитарним називають стиль лідерства, за якого людина діє самостійно, директивно, не рахуючись з думкою оточуючих, чітко розподіляючи обов’язки і суворо контролюючи роботу групи чи колективу. Основні важелі авторитарного стилю управління групою – власні рішення, вказівки, інструктаж та якісні оцінки щодо дій членів групи. Авторитарний лідер зосереджує у власних руках всі основні функції управління. Він не дає можливості обговорювати прийняті рішення, не підтримує ініціатив окремих членів групи, низько оцінює їх можливості і здібності, вважає, що “все знає сам”. У таких групах за відсутності авторитарного лідера робота різко сповільнюється або зовсім припиняється [3, 344].

На відміну від авторитарного, демократичний стиль лідерства визначається як колегіальний чи колективний. Демократичний лідер спрямовує діяльність групи, спираючись на допомогу і підтримку її членів. Враховуючи нахили і здібності своїх підлеглих, він оптимально розподіляє між ними конкретні обов’язки. Порада, прохання, інформація, використання знань членів групи, довірлива інтонація є характерними для спілкування демократичного лідера з групою. Всі проблеми, які виникають, обговорюються колективно. Існує критика і самокритика. Остаточне рішення приймається колегіально. У таких групах спостерігається позитивний психологічний клімат. Група характеризується ініціативністю і творчою діяльністю. За тимчасової відсутності лідера вона на основі обговорення проблеми сама приймає рішення і не знижує продуктивності своєї роботи.

За ліберального стилю лідерства лідер практично відмежовується від активного управління групою і поводить так, ніби він є її рядовим членом, надає учасникам групи повну

свободу дій. У таких групах часто немає згоди при розв’язуванні завдань, виникають конфлікти, від чого знижується продуктивність діяльності групи. У соціально-психологічних дослідженнях встановлено, що стиль лідерства залежить від рівня розвитку групи. Так, у постійно діючих виробничих колективах часто спостерігається демократичний стиль лідерства, у корпораціях – авторитарний, а в асоціальних групах – анархічний. Стиль лідерства і стиль керівництва іноді не є тотожними одній і тій самій групі. Це зумовлено різницею між функціями лідера і керівника [3, 344].

Згідно із сучасними уявленнями фундамент ефективності діяльності лідера формальної групи забезпечує низка факторів, зокрема так звана тріада чинників – ідеї (ideas), інформації (information) та взаємодії або партнерства (interaction).

Висновок. Отже, аналіз змісту наведених дефініцій засвідчує: для ефективного функціонування лідер студентської навчальної групи повинен володіти певними особистісними, соціальними і пізнавальними навичками та свідомо застосовувати фактори, котрі забезпечують успішне лідерство. Показником сформованості лідера є оптимальний рівень організації різноманітних справ навчальної групи, яку він очолює.

1. *Енциклопедія освіти / Акад. ред. наук України; головний редактор В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.*

2. *Нечволод Л.І. Сучасний словник інішомовних слів. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.*

3. *Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов – К. “Академвидав”, 2006. – 424 с.*

4. *Соціологічна енциклопедія / Укладач В.Г. Городяненко. – К.: Академвидав, 2008. – 456 с.*

5. *Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання / За ред. В.І. Шинкарука. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с.*

Стаття надійшла до редакції 11.08.2009

а б с д а б с д а б с д а б с д а б с д а б

*“Пора, діти, добра поглядіти
Для власної хати,
Щоб газдою, не слугою
Перед світом стати!”*

Іван Франко

*“Земле моя, всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!”*

Іван Франко

а б с д а б с д а б с д а б с д а б с д а б